

*В.О. Мойсеєнко, І.П. Шостка,
Н.В. Тарченко*

*Національний медичний
університет ім. О.О. Богомольця,
м. Київ*

ІСТОРІЯ БЛАГОДІЙНИЦТВА НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ ВЕЛИКОЇ КНЯГИНИ ОЛЕКСАНДРИ ПЕТРІВНИ РОМАНОВОЇ

Резюме

У статті висвітлено сторінки життя та благодійницької діяльності на території України великої княгині з роду Романових, тітки останнього російського імператора Миколи II — Олександри Петрівни Романової, яка заснувала в Києві Свято-Покровський жіночий монастир і присвятила все своє життя піклуванню про здоров'я українців.

Ключові слова

Олександра Петрівна Романова, Свято-Покровський жіночий монастир, благодійність, історія.

*Творить добро, щоб кращим став цей світ.
Ліна Костенко*

Меценатство. Все більшої популярності набирає це слово в наш час, але мало хто з молодих людей знає про те, яке велике значення це явище мало у минулі часи. Християнська любов до звичайної, пересічної людини, проникнення її турботами, любов до рідного краю — ось що надихало меценатів минулих часів. Справжня благодійність не вимірюється величиною, не потребує нічого взамін. Вона міститься у самому вчинку та добрій волі того, хто безкорисливо дає. І це навіть не вчинок, а стан душі. У Києві традиції благодійництва та меценатства були надзвичайно міцними з давніх-давен. Мабуть, сиве каміння київських святинь надихало на добро й милосердя.

Окремі особи власним коштом засновували й утримували в Києві лікарні та амбулаторії, дитячі притулки, притулки для безхатченків і жебраків, школи тощо. Всім була відома благодійна та меценатська діяльність братів Миколи і Федора Терещенка, Григорія Галагана, Михайла Дегтярьова, братів Лазаря та Лева Бродських, подружжя Попових, Богдана Ханенка, Семена Могильовцева та інших заможних киян [5, 7, 8]. Сьогодні деякі медичні, культурно-просвітницькі та наукові установи користуються будівлями, які колись були споруджені для громадських потреб на кошти саме цих людей.

Але окремою в історії благодійництва нашого міста є діяльність царственої особи — великої княгині з роду Романових — Олександри Петрівни Романової, тітки останнього російського імператора Миколи II — княгині-інокені [1]. Це вона заснувала в Києві Свято-Покровський жіночий мо-

настир, що причаївся у глибині кварталу, утвореного вулицями Артема, Миколи Пимоненка, Глибочицькою та Кудрявським спуском.

Усе своє життя ця жінка присвятила піклуванню про здоров'я наших земляків. Саме в Покровському монастирі завдяки її піклуванню з'явилося медичне містечко [2, 9, 11].

Дитинство та юність княгині Олександри Романової. Майбутня велика княгиня Олександра Петрівна з'явилася на світ 2 травня 1838 року в сім'ї принца Ольденбурзького. За своїм народженням вона була лютеранкою.

При хрещенні їй за традицією дали кілька імен — Олександра, Фредеріка, Вільгельміна. Її батьки (фото 1) — принц Петро Георгійович Ольденбурзький і принцеса Терезія Ольденбурзька — були відомі своєю благодійною діяльністю. Так,

Фото 1. Батьки великої княгині Олександри Романової — принцеса Терезія та принц Петро Георгійович Ольденбурзькі

© В.О. Мойсеєнко, І.П. Шостка, Н.В. Тарченко

батько 20 років очолював найбільше в Росії благодійне відомство імператриці Марії. Це була ціла династія благодійників.

Дитинство великої княгині Олександри Петрівни пройшло в будинку її батьків на Палацовій набережній. Зовсім маленькою дівчинкою вона спостерігала за тим, як з ініціативи її матері створювалася Свято-Троїцька громада сестер милосердя. Одяг і білизну для сестер і хворих шили безпосередньо в палаці принців Ольденбургських. Шестирічна Олександра-Фредеріка-Вільгельміна подавала працюючим ножиці та матерію, шкодуючи про те, що поки ще не навчилася шити. Вона проводжала свою матір на чергування в лікарню громади, де та працювала як проста сестра милосердя, і зустрічала її, натомлену, увечері вдома.

Петро Георгійович Ольденбургський — онук імператора Павла I — був найбільшим петербурзьким благодійником. Він заснував цілу низку установ охорони здоров'я та народної освіти та опікувався ними. Протягом 20 років (1860-1881 рр.) він очолював Відомство установ імператриці Марії. Під його опікою знаходилися Єкатерининський інститут, Маріїнська, Обухівська та Петропавлівська лікарні, лютеранська церква Св. Петра, Будинок піклування за душевнохворими імені Олександра III тощо. Він заснував кращу в Європі дитячу лікарню, Училище правознавства, виступив ініціатором багатьох інших починань, які здійснив за рахунок власних коштів.

Мати, разом із дочками Миколи I — великими княгинями Марією і Олександрою, створила першу в Росії Свято-Троїцьку громаду сестер милосердя. Це був новий для того часу тип благодійної установи, який поєднував лікувальні та духовно-виховні функції. Громада містила жіночу лікарню та амбулаторію, виправну школу для дівчат і відділення для жінок, що розкаялися.

Крім того, під опікою Терезії були школа для бідних дівчат, на базі якої пізніше виник Інститут принцеси Терезії Ольденбургської та два нічні притулки.

Фото 2. Княгиня Олександра Романова в 60-х роках XIX ст.

Олександра Петрівна, старша дочка принца Ольденбургського й принцеси Терезії, успадкувала від батька, «освіченого благодійника», як було написано на його пам'ятнику, ідеали християнського служіння людям, що стали й її життєвим кредо. Вона народилася в Санкт-Петербурзі, отримала чудове виховання та освіту. Особливо захоплювалася принцеса літературою, музикою та малюванням.

Попечительська діяльність княгині Олександри Романової. Коли княгині виповнилося 17 років, вона стала нареченою великого князя Миколи Миколайовича Романова, третього сина імператора Миколи I. Згодом він став фельдмаршалом. Однак, незважаючи на зовнішнє благополуччя, шлюб цей не був щасливим. Дуже скоро виявилася різниця характерів та інтересів. Блискуче придворне життя не цікавило Олександрю Петрівну. Вона намагалася уникати галасливого товариства й бути присутньою на балах і прийомах тільки у випадках необхідності, щоб не порушувати придворний етикет. Одягалася молода жінка дуже скромно, і це навіть викликало невдоволення її чоловіка. Але Олександра Петрівна сповідувала зовсім інші ідеали, незрозумілі та дивні для придворного товариства. Вона приймала відвідувачів у палаці, багато молилася. У перший рік подружнього життя організувала у своїй садибі Знамянка під Санкт-Петербургом медичний пункт для селян. Олександра Петрівна часто відвідувала Новодівочий монастир і була його щедрою благодійницею. Будучи попечителькою Ради дитячих притулків у відомстві Установ імператриці Марії, часто відвідувала дитячі притулки. В Олександрі Петрівні було двоє синів. Старший, Микола Миколайович, народився в 1856 році, коли Олександрі було всього вісімнадцять років. Згодом він став військовим, як і його батько. Протягом Першої світової війни був верховним головнокомандувачем російської армії. А от молодший син, великий князь Петро Миколайович, на вісім років молодший за свого брата, не був схожий на нього ні зовнішністю, ні характером. Його не приваблювала армійська служба. Був тихою і скромною людиною, захоплювався живописом та архітектурою [3, 10].

Після народження другого сина життя подружжя розладналося. Великий князь Микола Миколайович серйозно захопився іншою жінкою — балериною Катериною Числовою (фото 3) [4].

Зради чоловіка зробили життя Олександри Петрівни нестерпним. Рятувала тільки благодійність. Одного разу, коли княгиня поверталася з якогось богоугодного заходу в палац, коні понеслися, і жінка, не втримавшись, випала з карети. І якщо до цього страшною бідною вона вважала зраду чоловіка, то тепер, пошкодивши хребет, зрозуміла — ось воно, справжнє горе. Нещасний випадок на багато років прикував її до ліжка.

Фото 3. Подружжя Романових та балерина Катерина Числова

Пророцтво ієросхимонаха Феофіла. У 1906 році була видана книга про святого старця, подвижника Києво-Печерської Лаври блаженного Феофіла Київського, що мав дар прозорливості та чудотворства. Саме він пророкував заснування в Києві Святої обителі на Лук'янівці [6].

У ті часи в Києві, на Глибочиці, ріс великий і тінистий сад. Стомлюючись від неспокійного монастирського життя, Феофіл став шукати спокійного місця для своїх молитовних подвигів. І саме цей сад, господарем якого був Йосип Никифорович Диковський, обрав собі старець. Сім'я Диковських дуже поважала старого, прислухаючись до його порад і пророцтв. Сам господар, перебуваючи під впливом блаженного, проводив істинно подвижницький спосіб життя; мало спав, постив, не вживав м'ясної їжі, постійно молився. Одного разу, під час прогулянки із Диковським по саду, старець зупинився під великим дубом і, піднявши очі, натхненно сказав: «Молись, раб Божий Йосип. Місце, на якому ми стоїмо — святе... Тут засяє благодать Божа, і на тому місці, на якому ми стоїмо, буде споруджений храм Божий. Дуб же сей буде зрубаний і послужить місцем побудови церковного престолу, а на місці твого саду буде дівочий монастир, і царствена дружина побудує його, і буде правителькою його». Саме так описує упорядник книги «Христа ради юродивий ієромонах Феофіл, подвижник і провидець Києво-Печерської Лаври» Володимир Зноско пророцтва великого старця [6].

Отже, за сімдесят п'ять років до заснування монастиря передбачення блаженного Феофіла справдилися.

У 1881 році княгиня приймає рішення покинути Санкт-Петербург й оселитися в Києві. Побожна та милосердна паралізована жінка, пересуваючись тільки в інвалідному візку, задумала заснувати в Києві чернечу обитель («живого чернецтва») з благо-

дійними закладами. Її жителями мали стати жінки, охочі присвятити себе Богові та допомагати хворим.

У 1888 році вона придбала для майбутньої обителі ділянку на Лук'янівці загальною площею 6 десятин (близько 6,6 га), що належала купцям Диковським. Олександра Петрівна за 50 000 рублів купила дві ділянки землі. Ще одна ділянка їй дісталася безкоштовно.

У Державному архіві м. Києва ми знайшли документи, які свідчать про участь у торгах попечителів жіночого монастиря на придбання земельної ділянки для будівництва лікарні, амбулаторії та школи. Це був складний і тривалий процес, що тягнувся з 1887 аж по 1897 рік. Бажаючих придбати ласу ділянку землі (на Діонісієвському провулку, що знаходився на Лук'янівці, розміром 4530 кв. сажнів) було багато. Але врешті-решт її було передано безоплатно саме великій княгині Олександрі Петрівні для розбудови жіночої обителі. Єдиною умовою такого рішення було збереження на землі школи, лікарні та амбулаторії (фото 4, 5).

Фото 4. Стародавні головні ворота, що ведуть до Свято-Покровського монастиря на Бехтерівському провулку (2014 р.)

Фото 5. Документ, який свідчить про безкоштовну передачу ділянки землі Олександрі Романовій для облаштування жіночої обителі, при ній — лікарні, амбулаторії і школи (1889 р., Державний архів м. Києва)

Хворіючи, лікувала інших. При монастирі поступово склалася ціла система благодійних закладів. А саме — жіноча лікарня з відділенням для дітей, притулок для невиліковних хворих жінок, дитячий притулок з училищем для дівчат-сиріт, лікарня для приходящих хворих, відділення для заразних хворих, притулок для вдів, які бажають жити при монастирі, не приймаючи чернецтва, притулок для сліпих та інвалідів. Обов'язки сестер милосердя в цьому монастирі виконували черниці та послушниці. Усіх лікували безкоштовно.

Олександра Петрівна була суворою постницею, жила в простій келії, великій княгині навіть доводилося продавати свої великокнязівські коштовності, вкладаючи гроші в будівництво та облаштування лікарні. Вона згадувала: «Ця будівля — мої сережки, тут — моє намисто, а сюди пішли всі мої каблучки». Будучи настоятелем, княгиня керувала всім господарством.

Сини Олександри Петрівни та родичі підтримували морально й фінансово її подвижницьку діяльність і неодноразово відвідували Київський Свято-Покровський монастир.

Зцілення княгині Олександри Петрівни. Після переїзду 1 липня 1889 року до заснованого нею монастиря княгиня відчула себе набагато краще та, дивним чином, невдовзі зцілилася, а монастир і лікарня продовжували розвиватися.

Не залишив без уваги свою незвичайну родичку й Микола II, який відвідав із дружиною «тітку Сашу» в 1896 році. Він пожертвував на розширення лікарні велику суму та розпорядився відпускати з казни щорічно 80 тис. руб. на утримання монастиря.

Під час цих відвідин царським подружжям був закладений соборний храм в ім'я святителя Миколая, ескізний проект якого підготував Петро Миколайович, молодший син Олександри Петрівни. Завдяки цьому велика княгиня влаштувала лікарняну церкву так «...щоб болящі перебували б у таких же щасливих умовах, як й я, і мали можливість, лежачи на ліжках, слухати й утішатися богослужінням». Обладнання в Покровській лікарні було найсучаснішим. Тут, наприклад, був єдиний у Києві «кабінет для зняття фотографій променями Рентгена, який слугував не тільки цій, а й іншим київським лікарням». Відомий варшавський професор М. Зенц, який відвідав Покровську лікарню в 1898 році, зазначав: «У медичних кабінетах чистота, світло, повітря, і, якщо завгодно, розкіш не залишають бажати нічого кращого». Подібне зустрічалося лише «в деяких лікарнях Берліна й нових клініках Москви». Лікарня носи-

ла ім'я імператора Миколи II. У 1897 році княгиня попередила епідемію тифу в Києві, організувавши кілька спеціалізованих лікарень.

Головним лікарем був Микола Вікторович Соломка — близький помічник княгині. Матінка цінила розум, душевне тепло лікаря. «Любов до стражденого людства — його девіз», — писала велика княгиня.

Предметом головної турботи Олександри Петрівни була лікарня, так необхідна місту Києву та усій губернії. Заклад під невиспним доглядом княгині Олександри розширювався та розвивався.

Олександра Петрівна виконувала обов'язки асистента хірурга на операціях, чергувала біля ліжка важкохворих і помираючих. Вона згадувала, як у молоді роки мала нагоду працювати з професором С.П. Боткіним і навіть брала участь у проведеному наркозу хлороформом.

Прості люди, а особливо діти, цінували ласкавість і доброту княгині, вірили в допомогу, яку надавала вона, та навіть бажали вживати ліки тільки з її рук. Маленьких дітей княгиня брала до себе в келію й стежила за тим, щоб оперована дитина не пошкодила пов'язки. Вона стежила за харчуванням хворих, супроводжувала їх на огляди, за санітарним станом приміщень. Вечорами сама проводила обходи хворих і до ранку готувала звіти лікарям про їх стан. Вона записувала в особливий зошит всіх новоприбулих, хворих, що виписалися, і померлих, молилася за них.

Матінка любила чергувати в нічні години. Рідко лягала спати, не допомігши перед тим важкохворим (фото 6). Подушкою не користувалася — ліжком їй слугували кушетка, обтягнута шкірою, і паперова ковдра. Олександра Петрівна нерідко любила повторювати: «Треба вміти жити, носити в собі щастя, робити інших щасливими...».

Крім лікарні, на території монастиря діяли школа для дівчат, притулок для сліпих, численні майстерні. Завдяки турботам великої княгині був створений капітал, на доходи від якого утримувалися 23 притулки на 5000 сиріт. До 1894 року, коли її стан здоров'я став погіршуватися та їй самій потрібна була операція, вона була присутня на всіх монастирських службах (фото 7).

Фото 6, 7. Княгиня Олександра Петрівна біля ліжка хворої та в келії

Під час лікування за кордоном велика княгиня писала в листі до старшої медичної сестри монастирської лікарні: «Усе є близьким моєму серцю, дихання моїх дорогих хворих для мене — цікавим. Радію, що наша скромна лікарня оживає та надає чимале полегшення стражденним. Спаси, Господи, лікарів і службовців за їхню працю...». Сьогодні у богадільні, побудованій Олександрою Петрівною (фото 8), доживають свого віку жінки похилого віку.

17 грудня 1889 року був освячений головний престол Покровського храму, 28 січня 1890 року — будинкова лікарняна церква в ім'я преподобного Агапіта Печерського (фото 9).

Поза монастирською огорожею невдовзі побудували готель при обителі. У 1895-1896 роках поруч звели нову аптеку для безкоштовного відпуску ліків, в якій знаходилися провізорські приміщення (фото 10). Кожного дня до 500 хворих могли отримати ліки. Ця будівля аптеки збереглася й донині.

Фото 8. Богадільня — колишня лікарня, а згодом — шпиталь (2015 р.)

Фото 9. Будинкова лікарняна церква в ім'я преподобного Агапіта Печерського (2014 р.)

Фото 10. Аптека для безкоштовного відпуску ліків часів Олександри Петрівни. Сьогодні будівля в стадії реконструкції (2013 р.)

У 1896-1911 роках на території монастиря звели собор Святого Миколая — унікальний витвір будівельного мистецтва, який і сьогодні залишається найбільшим храмом Києва (фото 11).

Заповіт Олександри Петрівни (в чернецтві — Святої Анастасії). Велика княгиня Олександра Петрівна жила лікарнею, жила в лікарні, працювала в лікарні та померла в ній. Сталося це на третій день Святої Пасхи 13 квітня 1900 року о 1:00 20 хв ночі з 12 на 13 квітня. До речі, вона померла в той самий час, що й її чоловік, тільки на 9 років пізніше. Після смерті чоловіка 13 квітня 1891 року, з яким шлюб формально не був розірваним, вона таємно прийняла чернечий постриг з ім'ям Анастасія.

На момент смерті їй виповнилося 62 роки. Перед кончиною до неї в Київ приїхали сини й перебували з нею останні дні її життя.

Фото 11. Свято-Миколаївський храм (2013 р.)

Поховали велику княгиню в саду монастиря, поруч із Покровською церквою (фото 12) на монастирському кладовищі. У заповіті Олександри Петрівни від 11 березня 1889 року йшлося: «Смирно прошу вседержавного Отця й Благодійника мого дозволити поховати моє тіло на східній стороні храму Пресвятої Богородиці в моїй обителі в м. Києві під відкритим небом, не роблячи у землі ніякого пристосування, в простій сосновій труні... Прошу відспівувати мене без усякої мирської слави, суетності та без всяких вінків і квітів. При похованні та взагалі після моєї кончини прошу іменувати мене рабою Божою Олександрою чи іншим ім'ям, якщо я коли-небудь подоблюся чернечого постригу. Над могилою прошу поставити вельми невеликий і найдешевший кам'яний хрест, в якому буде вправлена ікона Цариці Небесної, отримана мною на Святій горі Афонській, роботи ієродиякона Лукіана, — з написом: тут спочиває прах раби Божої Олександри ... ».

Фото 12. Вишукана Покровська церква (2013 р.)

Вдячні кияни приносять на могилу княгині живі квіти, на кам'яному хресті — скромний підпис: «Черниця Анастасія», як нагадування всім нам: земне життя швидкоплинне, а добрі справи — вічні.

Список використаної літератури

1. Артемов В. Дом Романовых / В. Артемов. — М.: ОлмаМедиаГрупп. — 2014. — 50 с.
2. Бойко М. Киевский Свято-Покровский женский монастырь: очерк истории / М. Бойко. — Режим доступа: <http://www.hram-feodosy.kiev.ua/article/4/19/493/1>
3. Великая Княгиня. — Режим доступа: <http://blagovestie.dn.ua/video/velikaya-knyaginya-rezhisser-t-malova-rossiya-2013>
4. Екатерина Гавриловна Числова. — Режим доступа: http://cyclowiki.org/wiki/Екатерина-Гавриловна_Числова
5. Жадько В.О. Український некропіль / В.О. Жадько. — К., 2005. — 342 с.
6. Зноско В. Христа ради юродивый иеросхимонах Феофил, подвижник и прозорливец Киево-Печерской Лавры (с историческими комментариями). Репринтное изд. 1906 г. / В. Зноско. — К., 2001. — С. 46-48.
7. Київ: енциклопедичний довідник / За ред. А.В. Кудрицького. — К.: Головна редакція Української радянської енциклопедії, 1981. — 736 с.
8. Монастыри и храмы Киева. Справочник-путеводитель / Составитель: А. Кандинский. — К., 2009. — 50 с.
9. Обитель великой княгини. — Режим доступа: <http://www.dsnews.ua/economics/obitel-velikoj-knyagin-i-13102013140000>
10. Преподобная великая княгиня Анастасия Киевская. Жизнеописание основательницы Киево-Покровского женского монастыря. — К.: Покровский монастырь, 2010. — 127 с.
11. Свята Велика Княгиня Анастасія Київська. — Режим доступа: www.blyzhchedoboga.com.ua

Надійшла до редакції 25.11.2015

THE HISTORY OF PHILANTHROPY IN UKRAINE OF THE GRAND DUCHESS ALEXANDRA P. ROMANOVA V.O. Moysyenko, I.P. Shostka, N.V. Tarchenko

Summary

The article highlights the biography and charitable work of a Grand Princess of the Romanov dynasty, aunt of the last Russian Emperor Nicholas II — Alexandra Romanova. She founded the Holy Virgin Monastery in Kyiv and spent her entire life caring for the health of Ukrainians.

Keywords: Alexandra Romanova, Holy Virgin Monastery in Kyiv, charity, history.